

Мелешенко А.А. Хедер – Єврейська початкова школа на Волині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.//Науково-методичний журнал "Початкова школа". випуск 2/ (512) лютий 2012. Вид-во "Преса України" © "Початкова школа", 2012. С. 53-54.

Алла Мелешенко,
здобувач звання кандидата наук
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Хедер – Єврейська початкова школа на Волині другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

***Анотація.** У статті проаналізовано стан початкової єврейської освіти на прикладі хедерів Волині другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Висвітлено ставлення імперії до освіти єврейської громади, розглянуто погляди й думки учителів, керівників і діячів хедерної освіти, а також щодо кількості хедерів та учнів, що відвідували початкову школу*

***Ключові слова:** початкова школа, Волинь, хедер, мела мед, єврейська громада.*

Значна кількість єврейського населення (13,3%) [1, с. 325] зумовила його помітну роль у житті Волині і сприяла тому, що в другій половині ХІХ ст. в краї вже склалася ціла система єврейських релігійних, громадських, державних і приватних освітніх закладів. До релігійних відносились: хедери (домашні платні і громадські безкоштовні), суботні школи, бет-мідраші, ієшиботи, а також громадські освітні заклади – талмуд-тори. Чільне місце у цій системі посідали державні єврейські училища (першорозрядні і другорозрядні), а також приватні(першорозрядні і другорозрядні) єврейські освітні заклади. Функціонування цієї системи зумовило досить високий рівень грамотності волинських євреїв, який якісно відрізнявся від рівня освіти інших етнічних громад Волині.

Варто зазначити, що система початкової єврейської освіти на Волині була об'єктом наукової уваги кількох історичних праць, зокрема – монографії О. Іващенко та Ю. Поліщука “Євреї Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)”, (1998), дисертаційного дослідження Н. Рудницької “Становлення і розвиток системи освіти євреїв на Волині у ХІХ – на початку ХХ ст.” (2002) та деяких інших.

У даній статті здійснено спробу висвітлення особливостей хедерної освіти як найбільш поширеної в середовищі єврейської громади Волині другої половини ХІХ початку ХХ ст.

Уточнимо, що термін “хедер” з’явився у ХІІІ столітті в Німеччині і мав кілька значень. Зокрема, так називали місце, де єврейська дитина набувала основ релігійних знань, або кімната, яка знаходилося в синагозі чи приватному будинку. Хедери вперше були засновані в 63 р. до н.е. з ініціативи рабина ієгошуа Бен Гамла, коли було прийнято рішення про обов’язкову присутність меламедів у кожному місті і навчання дітей з шести-семирічного віку. *Хедер* – єврейська початкова школа, мета навчання в якій полягала у вивченні заповідей

Тори – нормативної частини іудаїзму, що регламентувала релігійне, сімейне та громадське життя євреїв, Талмуду й рабіністичної літератури, а також ознайомлення з обрядами, особливостями побуту, формування єврейського світогляду. Головним завданням хедерів було – навчати дітей єврейській мові, молитвам, релігійним законам, виховували їх за національними звичаями і традиціями.

Зазначимо, що в середині XIX ст. початкова освіта євреїв майже не контролювалася російським царським урядом і на всій території Волині навчанням дітей займалися меламенти (вчителі), які, здебільшого, не мали спеціальної підготовки. Часто меламенами ставали збіднілі купці, візники, ремісники, служителі синагоги, солдати у відставці – тобто особи, не обтяжені педагогічним досвідом. Народна мудрість говорила про них: “Стати меламеном і померти ніколи не пізно”. З цього приводу І. Шульковський, зокрема, писав: “Утримувач хедера вищого розряду у Рівному заявив, що в нього діти не навчаються єврейському письму, оскільки він сам писати не вміє.” [2, с. 31-32]. За віком і педагогічним стажем меламенти також були дуже різними. Ш. Штампер зазначав, що наймолодшому меламенту Волині було 26 років, а найстаршому – 69. Є також інформація про те, що більше половини утримувачів хедерів мали вік від 41 до 60 років [3, с. 31].

Варто наголосити, що хедери поділялися на домашні платні та громадські безкоштовні. Багаті євреї здебільшого запрошували меламентів навчати своїх дітей додому, а громадські – влаштовувалися для найбідніших дітей і сиріт та утримувалися за рахунок єврейських громад. [3, с. 45]. У громадських хедерах досить великих коштів потребували утримання приміщень, опалення й освітлення. Громади не завжди мали можливість оплатити всі необхідні для якісної роботи послуги і тому навчання здебільшого проходило у малоприспособлених для шкільних потреб будинках.

Яскраво описав у своїх спогадах навчання в хедері відомий єврейський педагог і літератор А. Паперна – випускник Житомирського рабинського училища. “Сам вигляд класної кімнати, – писав він, – міг викликати смуток у найбільш невибагливого щодо етики й комфорту учня. Досить велика кімната з відсирілими й почорнілими стінами, прогнилою підлогою і стелею, освітлена одним вікном, скло якого склеїли з уламків, була житлом меламена. В ній знаходилися велика піч, полиця з кухонним начинням, ліжка, колиска для немовляти та інші господарські речі. В кімнаті копошилися діти меламена, походжали представники тваринного царства в особі годувальниці-кози, курей і півня. Власне хедер складався з “червоного” кутка, де на високому м’якому стільці сидів “ребе”..., по боках від нього стояли дві довгі лавки для учнів...” [4, с. 66]. Умови навчання єврейських дітей у хедерах, їх вплив на стан здоров’я школярів викликали занепокоєння у багатьох освітянських діячів Волині. Зокрема, Л. Біншток писав: “Хедери є плодоносним джерелом заразних хвороб для дітей, так що коли яке-небудь дитя має кір, краснуху, коклюш та інші захворювання, то зараза буває такою сильною, що за короткий час весь хедер

спустошується, тому що ніде не буває такої брудноти і такої тісноти, як у дардеке-хедерах (хедери для абетки)” [5, арк. 29].

З архівних документів відомо, що у 1865 р. хедери знаходились у Новоград-Волинському (53) і Старокостянтинівському (49) повітах [6, арк. 39].

Слід зазначити, що законом від 1 березня 1893 р. були встановлені вимоги до санітарно-гігієнічних умов діяльності хедерів. Так, у їх приміщенні не повинно було бути жодних зайвих предметів, окрім класних меблів та учнівських речей. Там не могли проживати ні меламенти, ні члени їх сімей, не допускалось також існування в одній квартирі двох хедерів. У класній кімнаті допускалося зберігання лише навчальних книжкових зібрань. У кожному хедері на стіні класної кімнати мало висіти свідоцтво на звання меламена і список учнів, які там навчалися. Приміщення хедерів заборонялося також прикрашати портретами єврейських громадських чи релігійних діячів [7, арк. 261-263].

Утримувачам хедерів і меламендам Волинською губернською єврейською училищною комісією було наказано звітуватися про місцезнаходження хедеру, його розряд (перший чи другий), перехід дитини з нижчого розряду у вищий, тобто на Талмуд, подавати списки учнів, свідчення батьків дітей про рівень задоволення навчанням, довідку місцевої влади про хорошу поведінку меламена, тощо. [8, арк. 9].

Варто зверну увагу на те, що наприкінці XIX ст. за офіційними даними не завжди можна було встановити реальну кількість хедерів і кількість учнів у них. Так, у “Пам’ятній книжці Волинської губернії за 1891 р.” наведено дані про те, що в 1889 р. в губернії функціонувало 247 хедерів, у яких навчалось – 2617 учнів [9, с. 64]. Водночас у звіті Попечителя Київського навчального округу за цей самий 1889 р. мова йшла вже про 323 хедери, однак зазначалося, що кількість учнів у них точно не встановлена. “Вказана кількість хедерів, – писав попечитель, – можна вважати, нижче дійсної, оскільки їх набагато більше, бо важко уявити, щоб їх не було в повітах, де є дуже багато торгових містечок, заселених євреями...” [9, с. 27]. У 90-х рр. стала швидко зростати чисельність єврейського населення Волині і кількість початкових єврейських шкіл-хедерів. Відомо, наприклад, що в 1891 р. в 319 хедерах навчалось 3684 учні, в 1904 р. в 648 хедерах вже було 11313 учнів. [10, с. 64].

Зазначимо, що євреї Волині ретельно оберігали свою традиційну початкову хедерну освіту, а реформи царського уряду, що загрожували русифікацією єврейського шкільництва, сприймали дуже обережно. Єврейський діяч Я. Ейгер у доповіді на нараді Товариства з розповсюдження освіти серед євреїв заявив: “Хедер – подібний до гетто, він був одним із факторів збереження єврейства протягом століть неймовірного гніту. Слугуючи головним чином зміцненню релігійного світогляду, традиційний хедер у ту лиху годину зміцнював також національну самосвідомість єврейських мас” [11, с. 5-9].

Попри всі недоліки хедерної освіти саме завдяки цим закладам євреї в більшості були грамотними, передавали з покоління в покоління відданість релігії й заповітам своїх предків і через навчання в них пройшла значна частина діячів єврейської громади Волинської губернії. Уточнимо також, що, як

традиційна єврейська школа, хедер залишався головним початковим навчальним закладом аж до 1917 р. Наприкінці XIX – на початку XX ст. серед учителів, прогресивних єврейських діячів та окремих посадових осіб стали розгортатися дискусії щодо проблем і перспектив розвитку хедерної освіти, результатом яких стало впровадження в навчально-виховний процес значної кількості експериментальних програм і розробка нових проектів реформування початкових шкіл. Нові хедери з більш кваліфікованими вчителями і вищим рівнем навчання поступово перемагали у великому протистоянні зі старими початковими єврейськими школами [2, с. 43.], на якісно новому рівні, продовжуючи згуртовувати зусилля єврейських громадських діячів, учених-рабіністів, благодійників і меценатів.

Аннотация. В статье осуществлен анализ состояния начального еврейского образования на примере хедеров Волыни второй половины XIX – начала XX столетия. Представлены отношения империи к образованию еврейской общины, взгляды и мнения учителей, руководителей и деятелей хедерного образования, а также о количестве хедеров и учащихся начальной *школы*.

Ключевые слова. начальная школа, Волынь, хедер, мела мед, еврейское общество.

Annotation. The analysis of Jewish elementary education condition on the example heders of Volyn in the 19th – at the beginning of the 20th. The attitude of the government to the education of Jewish community, different view points and opinions of teachers, officials and heders education, and number of heders and pupils of primary schools.

Література

1. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область / За ред. В. М. Кулаковського. – К., 1973. – 746 с.
2. Шульковский И. Хедер на Волыни // Вестник ОПЕ. – 1912. – №17. 29-45 с.
3. Штампфер Ш. Хедерное образование, знание Торы и поддержание социального расслоения в традиционном еврейском обществе восточно-еврейской диаспоры // Еврейская школа. – 1993. – №1. 65 с.
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г., Т. 8. Волынская губерния. – СПб., 1904. – 250 с.
5. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф. 393. Оп. 1. Спр.6. Програми і штати в Житомирському єврейському училищі першого розряду 29 арк.
6. ДАЖО, Ф. 71. Оп. 1. Спр.1502. Відомості про стан приватних єврейських навчальних закладів. 39 арк.
7. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ). – Ф. 707, оп. 296, спр. 68-1. Циркуляри щодо Волинської губернії 263 арк.
8. ЦДІАУ, Ф. 442, оп.82, спр. 648. Про відкриття єврейських училищ, 9 арк.
9. Памятная книжка для евреев на 5655 год от сотворения мира (с 19 сентября 1894 г. До сентября 1895 г.). – Житомир, 1894. – 170 с.

10. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 г. – Житомир, 1914. – 145 с.
11. Эйгер Я. Нормальный тип еврейской школы // Вестник ОПЕ. – 1910. – № 1. 5-9 с.